

ԳԵՂԱՄ ՄՐԿ. ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ

ՈՒՐՎԱԳԻԾ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ
(20-ՐԴ ԴԱՐ)

Հայ Առաքելական Եկեղեցու բարեկարգության հարցը տևական պատմություն ունի: Վաղճջական ժամանակներից մեր Հայրապետները, հոգևոր և աշխարհիկ գործիչները ազգային-եկեղեցական ժողովներում քննարկել, լուծումներ են գտել ու որոշումներ ընդունել Եկեղեցու բարեկարգման տարբեր հարցերի վերաբերյալ՝ միշտ առաջնորդվելով ժամանակի հրամայականով: Սույն հոդվածում հակիրճ կերպով ներկայացնում ենք 20-րդ դարում Հայ Եկեղեցու բարեկարգության մասին եղած քննարկումների պատմությունը, երբ հայ մամուլի հրապարակումներում հետևողականորեն այն միտքն էր շեշտվում, որ մեր ազգային Եկեղեցին հրաժարվի դարերի ընթացքում ընդունած իր մի շարք ծեսերից, ձևերից և սովորույթներից, որոնք համարվում են նրկորդական, անգամ՝ ավելորդ: Սակայն պատմական անբարենպաստ պայմաններում հնարավոր չէր այդ կարևոր խնդրի առթիվ պաշտոնական ժողովներ և խորհրդակցություններ հրավիրել, հատկապես ցարական Ռուսաստանի տիրապետության պայմաններում:

Անցյալ դարի հայ ազգային-հասարակական շատ գործիչներ, ովքեր ընդունում և գնահատում էին Հայ Եկեղեցու դարավոր ազգաշեն գործունեությունը, իրենց նյութներում բազմիցս շեշտում էին, որ պետք է Եկեղեցին բարեփոխվի, ժամանակակից կյանքին համապատասխան ձևակերպումներ ստանա, պարզեցվեն և կրճատվեն եկեղեցական արարողությունները, Աստվածաշունչը թարգմանվի աշխարհաբար, պատրաստվեն ուսյալ քահանաներ, վերանայվի կուսակրոնությունը, կրթական գործը դուրս հանվի Եկեղեցու իրավասությունից և այլն: Այդ գործիչներից էին Ստ. Նազարյանը, Մ. Նալբանդյանը, Գր. Արծրունին, Համբարձում Արչաքելյանը և ուրիշներ:

Մեծ թիվ էին կազմում նաև այն հոգևորականները, ովքեր նույնպես հանդես էին գալիս Հայ Ազգային Եկեղեցու բարեկարգության և բարեփոխության պահանջով: Առաջիններից էր Արիստակես արքեպիսկոպոս Սեդրակյանը, որն անգիջում պայքար էր ծավալում տգետ և անուս քահանաների դեմ¹:

Հայ Եկեղեցու և պատմագրության կարկառուն դեմքերից Մաղաքիա արքեպիսկոպոս Օրմանյանը նույնպես այն կարծիքին էր, որ Հայոց Եկեղեցու ուսմունքը, հավատալիքները, ծեսն ու պաշտամունքը ժամանակի ազդեցությամբ խճճվել են տարբեր բարդություններով, ծանրաբեռնվել ու կերպարամափոխվել և ժամանակի թելադրանքով էլ դրանք պետք է պարզեցվեն, գտվեն, մաքրվեն:

20-րդ դարասկզբին Հայ Եկեղեցու բարեճորդության վերաբերյալ ավելի որոշակի ձրագրերով ու առաջարկություններով հանդես եկան Գարեգին վարդապետ Հովսեփյանը, Երվանդ վարդապետ Տեր-Միճայանը, Գրիգորիս եպիսկոպոս Պալաքյանը, Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյանը, Բաբկեն արքեպիսկոպոս Կյուսեճյանը և ուրիշներ:

¹ Տե՛ս Արիստակես եպիսկոպոս Սեդրակյան, «Քահանայական խնդիր...»:

Որոշ ազատության շնորհիվ, Մկրտիչ Ա Կաթողիկոսի պահանջով, 1906 թ. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում հրավիրվեց Ռուսահայոց Կենտրոնական ժողով, սակայն այդ ժողովը ի վիճակի չեղավ գործնական որևէ քայլ կատարելու, որովհետև ցարական կառավարության պահանջով ամփոջապես փակվեց: Այնուհետև բազմաթիվ թեմերի ու հոգևորականների պահանջով, Գեորգ Ե Սուրենյանց Կաթողիկոսի կարգադրությամբ, 1917 թ. Մայր Աթոռում հրավիրվեց նուսահայ հոգևորականության խորհրդակցական ժողով՝ 67 հոգու մասնակցությամբ, որոցից յուրաքանչյուրը բերել էր իր առաջարկությունները: Ժողովը տևեց մի քանի օր, և քննության առնվեցին բազմաթիվ խնդիրներ: Ժողովը բարեկարգության վերաբերյալ ընտրեց հատուկ հանձնաժողով, որի վրա պարտականություն դրվեց՝ հավաքել բոլոր նյութերն ու առաջարկությունները, խորհրդակցության արդյունքները և քարեճորոգչական բոլոր խնդիրները դասակարգել, մշակել՝ հարցի մախապատրաստմանը ներգրավելով նաև այլ գիտակ ուժերի: Այդ աշխատանքների ավարտից հետո այնուք է զումարվեր ազգային-եկեղեցական ժողով: Հետագա քաղաքական փոփոխություններն ու անցպատ հանգամանքները, սակայն հնարավոր չդարձրեցին վերջինիս գումարումը:

Գեորգ Ե Կաթողիկոսը 1917 թ. ապրիլի 7-ին թիվ 579 կոմդակով Հայ Եկեղեցու կյանքում նորից «վերահաստատում է ընտրական թեմական պատգամավորական ժողովներ ու թեմական խորհուրդներ, վերականգնում է բոլոր եկեղեցական պաշտոնյաների ժողովրդական ընտրական սկզբունքը և վերահաստատում է կանանց սեռի ընտրական իրավունքը այդ մարդկանց հավասար»²:

1920 թ. նոյեմբերի 29-ին Հայաստանը խորհրդայնացավ: Բոլշևիկյան իշխանությունները Եկեղեցու հանդեպ թշնամական դիրք գրավելով, երկար ժամանակ թույլ չտվեցին եկեղեցական ժողովի գումարումը: Գեորգ Ե վշտալի Կաթողիկոսը, տեսնելով, որ Ազգային-Եկեղեցական ժողովի գումարումը կարող է շատ ուշանալ, ստիպված եղավ մի քանի կարևոր և հրատապ խնդիրների մասին գրավոր պահանջել Երուսաղեմի և Կ. Պոլսո հայոց պատրիարքների պաշտոնական կարծիքներն ու եզրակացությունները և ապա հյուստարակեց մի շարք հայրապետական կանոնական կոմդակներ.

Ա) 1922 թ. նոյեմբերի 11-ին թիվ 544, որով արտոմում էր այրի քահանաների կրկնամուսնությունը,

Բ) 1922 թ. նոյեմբերի 11-ի թիվ 645-ով արեճակցական հիճգերորդ աստիճանի, խմամիական չորրորդ աստիճանի պսակների թույլտվության և հոգևոր աջակցության արգելքների վերացման մասին,

Գ) 1923 թ. նոյեմբերի 9-ի թիվ 350՝ Հայոց Եկեղեցում երգեհոն գործածելու և երաժշտության գործածության մասին,

Դ) 1923 թ. նոյեմբերի 9-ին, թիվ 349 կոմդակով կարգադրվել է նաև նոր տոմարի կիրառումը: Այնուհետև կարգադրություն է արվել պսակի օրերի ընդարձակման մասին:

1923 թ. նոյեմբերի 24-ին Գեորգ Ե Կաթողիկոսի հաստատմամբ Մայր Աթոռում կազմվել է «Հայոց Եկեղեցու քարեճորության Կենտրոնական հանձնաժողով»:³ Այդ հանձնաժողովի ամբողջ գործն ու նյութերը, որոնք

² Ս. Բեհբուզյան, հտ. Ա «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության», Երևան, 1994, էջ 250:

վերաբերում էին Հայոց Եկեղեցու բարեփոխությանը, կենտրոնացվում են Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի դիվանում:

Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, ի նկատի ունենալով այդ հանձնաժողովի և Մայր Աթոռի Միաբանական ժողովի որոշումները, ամհրաժեշտ է համարում 1924 թ. հունվարի 25-ին շրջաբերական գրություններով դիմումներ անել առաջին հերթին Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Ռուսաստանի հայոց թեմական առաջնորդներին՝ տեղերում այդ նպատակով խորհրդակցություններ հրավիրելու և եզրակացություններն ու կարծիքները պատրաստի նյութերի և ուսումնասիրությունների հետ ուղարկելու Ս. Էջմիածին, Գերագույն Հոգևոր Խորհրդին՝ Հայոց Եկեղեցու բարեկարգության կենտրոնական հանձնաժողովին հանձնելու համար, որը և կատարվում է:

1925 թ. փետրվարի 8-ի շրջաբերականով Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը խնդրում է թեմերի վարչական մարմինների ձեռնհաս հոգևոր և աշխարհիկ անձանց կարծիքներն ու դիտողությունները բարեփոխական հարցերի մասին: Դրանք խորհրդակցության ու քննության նյութ են եղել 1917 թ. Մայր Աթոռում ուսումնասիրության և աշխարհիկ հոգևորականության մերկայացուցիչների համագումարում:

Ահա այդ հարցերը.

Ա. Ժամապաշտության կրճատումն ու բարեփոխությունը, այն է ժամագրքի, Օարկանցի, Մաշոցի, Տոնացույցի կրճատումն ու բարեփոխությունը:

Բ. Մաշոց Ծիսարանի կրճատումն ու բարեփոխությունը:

Գ. Հայոց Եկեղեցում նաև աշխարհաբարի գործածության խնդիրը (ընթերցվածքների և աղոթքների վերաբերմամբ):

Դ. Կուսակրոնության խնդիրը, որը կապ ունի Հայաստանյայց Եկեղեցու նվիրապետության արմատական փոփոխության հետ:

Ե. Հայաստանյայց Եկեղեցու ընդհանուր սահմանադրության մշակման հարցը:

Զ. Հոգևորականության նյութական ապահովության հարցը:

Է. Հոգևորականների սքեմի փոփոխության խնդիրը (այս հարցն արծարծվել է 1917 թ. համագումարում և հետո՝ Թիֆլիսի քահանայության կողմից):

Ը. Եվ այլ խնդիրներ, որոնք կարևոր կհամարվեն տեղական խորհրդակցություններում:

Հանգամանքներն ու պայմանները, սակայն հայտնի պատճառներով, չեն թույլատրել, որպեսզի Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածինը կարողանար այդ ժողովներում հանդես գալ բարեփոխության ընդարձակ ծրագրով, որի պատճառով ցայսօր Հայ Եկեղեցին չունի վերջնական մշակված և հաստատված Սահմանադրություն:

Պետք է ասել, որ հետագայում նույնպես Հայ Եկեղեցու բարեփոխության խնդիրները քննարկվում են Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի 1925 թ. ընդլայնված մերկայացուցչական ժողովում, 1932, 1941, 1945 և 1955 թթ. Էջմիածնում գումարված Ազգային-եկեղեցական ժողովներում: Իհարկե, 1923-1938 թթ. Հայ Եկեղեցու բարեփոխության անվան տակ հանդես են եկել նաև «Ազատ եկեղեցական» շարժման «գործիչները»: Այդ շարժման նպատակի և քայքայիչ գործունեության գնահատականը տրվել է և այդ մասին խոսելը մեր նպատակից դուրս է:

«Ազգային-եկեղեցական ժողովին է վերապահված Հայ Եկեղեցու ընդունված կարգի համաձայն հանգուցյալ հայրապետի վերոհիշյալ կոնդակները ընդունել, եթե նա կամենում է եղած որոշումները Հայ Եկեղեցու համար հաստատուն կանոն դարձնել: Այսպես 447 թվին Օսահայիվանի ժողովում ընդունվեցին տիեզերական առաջին երեք ժողովները, որով նոցա կանոններն ու

դավանական սահմանումները պարտադիր նշանակություն ստացան մեր եկեղեցու համար»³, - նշում է Գեորգ Արքեպիսկոպոս Չորեքյանն իր զեկուցման մեջ, որը կարդացվել է 1932 թ. նոյեմբերի 11-ին, Ազգային-եկեղեցական ժողովում:

Մենք հիմնականում ներկայացրեցինք մեր դարի առաջին երեք տասնամյակ-ներում քննված եկեղեցական բարեկարգության հարցերը և կարող եմք ասել, որ դրանց մեծամասնությունը այսօր արդեն իր լուծումն է գտել՝ համաձայն Գևորգ Զ Չորեքյան կաթողիկոսի զեկուցման: Այժմ անդրադառնամք զեկուցման մեջ շոշափված հարցերին:

1. ՀԱՅ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԵՆՋԻ ԽՆԴԻՐ, - այսինքն՝ առաջ էր քաշվում հայ հոգևորականության բարձրագույն և մասնագիտական կրթության հարցը, որպեսզի, իբրև Ավետարանի քարոզիչ, մոր հոգևորականությունը զինված լինի նորագույն գիտությանը, ունենա փիլիսոփայական և քրիստոնեական լայն աշխարհայացք, ծանոթ լինի բնական գիտություններին, իմաստասիրության և սոցիալական գիտություններին եզրակացություններին, ուսումնասիրած լինի քրիստոնեական կրոնի հիմնական սկզբունքները: Պահանջվում էր, որ մոր հոգևորականությունը կարողություն ունենա ըմբռնելու իր ժամանակաշրջանի ոգին և ուղղությունը:

Բարեկարգության ծրագրի այս կամ այն կետի վերաբերյալ եղած տարակարծությունը կարելի է հանդուրժել, սակայն հայ հոգևորականի մտավորական պատրաստվածության մասին տարակարծություններ չեն կարող լինել, և հայ հոգևորականության կրթական պատրաստվածությունը առաջնահերթ կարևորություն ունի: Այս հարցը բարեկարգության առանցքն է և նախապայմանը: Առանց զարգացած հոգևորականության բարեկարգությունը հաջող ընթացք չի կարող ունենալ, ուստի կրոնագիտական ու հայագիտական ամերժմեջտ գիտելիքներ ստանալու համար, համաձայն Գուշակյանի առաջարկի, «Նախնական, երկրորդական և բարձրագույն դասընթացքները պետք է կատարել Էջմիածնի, Երուսաղեմի, Անթիլիասի կամ մյուս կրոնաստաններու մէջ, լրագոյն կանոնադրութեամբ և հայ եկեղեցագիտութեան և հայագիտութեան անուելագոյն պատրաստութիւններով, իսկ լրացուցիչ կրթական ընթացքին համար օգտուիլ երոպական սիշոքներէ»⁴:

Այս գործը հնարավորությունների սահմանում այսօր իրականացնում է Գարեգին Ա Վեհափառ Հայրապետը: Նորին Արքունիքում նախաձեռնությամբ վերաբացվեց Գևորգյան Հոգևոր Մեմորանը: Այն ուսանողներին օժտում է եկեղեցագիտության և հայագիտության առավելագույն պատրաստություններով, իսկ լրացուցիչ և ամբողջական հոգևոր կրթություն ստանալու, լեզուների իմացության մեջ կատարելագործվելու համար կուսակրոն հոգևորականներին տրվում է հնարավորություն՝ Եվրոպայի ուսումնական բարձրագույն հաստատություններում իրենց ուսումը շարունակելու:

2. ԿՈՒՍԱԿՐՈՆ ՀՈԳԵՎՈՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, - եկեղեցական բարեկարգության հարցերում միշտ էլ կուսակրոնության հարցը հիմնական տեղ է գրավել: Այդ հարցը շոշափվել է բոլոր ժողովներում, համագումարներում, տարբեր քննարկումների ընթացքում: Ըստերը բարեկարգություն ասելով կուսակրոնության

³ Նույնը, էջ 250:

⁴ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան «Բարեկարգութիւն Հայ եկեղեցւոյ», Երուսաղեմ, 1940, էջ 78:

վերացում են միայն հասկանում: Սակայն զեկուցման մեջ այդ հարցին շատ նուրբ և կշռադատված վերաբերմունք է ցուցաբերված:

«Դեռեւս առաքելական դարում անամուսնական կեանքը գերադաս է համարուել ամուսնականից, ապացոյց Պօղոս առաքեալի կորընթացոց գրած թուղթը /Է, 1, 2, 3/: Այս հայեացքը հետզհետէ զարգացաւ եւ Դ-րդ դարում այլ եւ այլ պատճառներով շատ տարածուեցաւ եւ կուսակեանքը մանաւանդ պատշաճ եւ վայել համարուեցաւ հոգեւոր դասի համար: Հետզհետէ տիեզերական եկեղեցու մէջ յառաջ եկան կանոններ, որով բարձր հոգեւորականութեանը արգելում էր ամուսնանալ, եթէ նա մինչեւ սարկաւագութիւն չէր ամուսնացել: Ե դարում այս աշխարհայեացքը պատրաստուում էր նաեւ մեր երկրում, որից ամենայն հաւանականութեամբ նպաստում են նաեւ մեր քաղաքական կեանքի պայմանները եւ ահա սկիզբ է առնում Հայ Եկեղեցում վանական կուսկրօն կեանքը, որ ապագայում մեր կեանքի քաղաքական, կուլտուր-կրթական եւ գրական ասպարեզներում խոշոր դեր է խաղում»:

Կուսակրոնության վերաբերյալ երկու հոսանք էր առաջացել: Մեկը պահանջում էր վերացում՝ համարելով կուսակրոնությունը անբնական երևոյթ, իսկ մյուսը՝ պահպանում և «Նրանցից բարձր կրթական ցեմը եւ Առաջնորդական պաշտօններից դուրս պարտադիր է համարում սոցա մնալը վանքում եւ գիտութեամբ ու գեղարուեստով պարապելն անհարժեշտ՝ համապատասխան իրենց հակումների ու պատրաստութեան: Իսկ միւս հոսանքը հակառակ է նորա պաշտօնավարութեան եւ կողմնակից է վերապահելու նրան ձեռնադրութեան իրաւունք եւ եկեղեցու ու աշխարհիկ հոգեւորականութեան նկատմամբ հոգեւոր տեսչութիւն, սակայն ոչ իշխողի, այլ բարոյական հեղինակութեամբ դիտողի եւ դէկավարի հանգամանքով»⁵: Զեկուցողի վերջնական կարծիքն է, որ կուսակրոն հոգեւորականությունը անհրաժեշտ է եկեղեցու նվիրապետական կարգի պահպանության համար:

3. ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ԵՎ ԱՄՈՒՍՆԱԼՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ.- «Ինչ երջանկութիւն պիտի ըլլար մարդկութեան համար, եթէ բնաւ իսկ գոյութեան իրաւունք չունենար այդ հարցը, այսինքն՝ եթէ ամբիժ սերը կարենար լուսաորդ եւ տաքցընել միշտ սիրտերը ընտանեկան յարկի խաղաղութեան մէջ»⁶.- գրում է Թորգոմ Պատրիարքը:

Գեորգ արքեպիսկոպոս Չորեքշաբան իր զեկուցման մեջ նշում է, որ «Հայ Եկեղեցին իրենալ կանոնական հարցերի նկատմամբ այլ եւ այլ պատմական ժամանակաշրջաններում արել է ժողովական տարբեր որոշումներ՝ արձագանք տալով իրական կեանքի պահանջներին, մասամբ եւս յարմարուելով քաղաքական իշխողների ազդեցութեան: Ամուսնական /հաս ու չհաս / խնդիրներով զբաղուել եւ որոշումներ են արել մեր Եկեղեցում մեզ յայտնի հետեւեալ ժողովները՝ Աշտիշատ /365/, Օահապիվան /447/, Պարտաւ /768/ եւ Երուսաղէմ /1651/: Առաջին երկուսը թոյլատրել են 3-րդ աստիճանի թէ արեւակցական եւ թէ խնամէական պսակներ: Պարտաւի ժողովը արեւակցական 4-րդ աստիճանի եւ Երուսաղէմինը՝ արեւակցական 5-րդ աստիճանի պսակը: Պարզ է, թէ կանոնական արգելք չկայ,

⁵ Սանդրո Բեյրուդյան, Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության, Խո. Ա. Երևան, 1994, էջ 253-254:

⁶ Թորգոմ պատրիարք Գուշակյան «Բարեկարգութիւն Հայ Եկեղեցւոյ», Երուսաղէմ, 1840, էջ 96:

որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը այդ սահմանների մէջ կանոնական կոնդակներ արձակէ կենցեղի պահանջներին հետեւանքով: Յայտնի է, որ մեր եկեղեցում 15-րդ դարում իսկ արեւակցական 6-րդ աստիճանի պսակներ անգամ չէին թողատրուում եւ կամ թողատրուում էին ոչ յօրինակ այլոց»:

Մենք տեսանք, որ այդ տեսակետը հիմք ընդունելով, Գեորգ Ե Սուրենյանցը 1922 թ. մի քանի կանոնական կոնդակներ հրապարակեց: Իսկ զայնով ամուսնալուծության և ամուսնալուծական հարցերին, Հայ Եկեղեցին, պահպանելով Ավետարանի սկզբունքը, գուցե և հետևողականությամբ Ռուսաց Եկեղեցու գործելակերպի, Պոլոժենիայի գոյության ընթացքում ամուսնալուծության հիմք է համարել միայն և գլխավորապես ամուսնական ուխտի անհավատարմությունը: Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, կյանքի ստիպողական պահանջների առջև տեղիք տալով, թեթևացրել է ամուսնալուծությունը: Այս հարցի մկատմամբ լավագույնը, ըստ զեկուցողի, կլինի ընդունել Օսթրալիականի ժողովի որոշումը, որով ամուսնությունը լուծելի է համարվում հետևյալ պատճառներով.

1. Ամուսնական անհավատարմություն,
2. Ամլություն,
3. Մարմնական և հոգեկան արատներ,
4. Արբեցողություն,
5. Անհաշտ բնավորություն /ծեծ, կոխվ և այլն/:

4. ՆՈՐ ՏՈՄԱՐԻ ՀԱՐՑ.- Հոռոմեական և Արևմտյան բոլոր եկեղեցիները 16-րդ դարից սկսած գործածում էին նոր կամ Գրիգորյան տոմարը՝ Գրիգոր ԺԳ Պապի /1573-1585/ անունով: Ցարական իշխանությունը Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցուն թույլ չէր տալիս ընդունելու նոր տոմարը: Բնականաբար, Հայ Եկեղեցին ևս չէր կարող գործածել այն: Բայց երբ 1917 թ. տապալվեց ցարական իշխանությունը, բոլշևիկներն անմիջապես անցան նոր տոմարի: 1920 թ. Սովետական Հայաստանի կառավարության դեկրետով Հայաստանի ամբողջ տարածքում նույնպես ընդունվեց նոր տոմարը, որին հետևելով Ռուսաց, Վրաց և Հայոց Եկեղեցիները 1922 թ. ընդունեցին նոր տոմարը: Գեորգ Ե Կաթողիկոսն այդ մասին հրապարակեց հատուկ կոնդակ: Սակայն Ռուսաց և Վրաց Եկեղեցիները, անմիջապես հետ կանգնելով, նորից անցան հին տոմարի գործածությանը: Նրանց օրինակով պարտադրված եղան մասն հին տոմարի գործածությանը վերադառնալ Ռուսաստանի և Վրաստանի հաշոց թեմերը: Բացի Երուսաղեմից, որտեղ եկեղեցական իրավունքների պահպանության հարց կար, սփյուռքաբնայ բոլոր թեմերն էլ, առանց որոշակի դժվարության, սկսեցին գործածել նոր տոմարը⁷:

5. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՍՔԵՄԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑ.- Այս հարցը թեև երկրորդական է, բայց ժամանակաշրջանի և քաղաքական հանգամանքների բերումով, քանի որ Հայաստանում և մյուս քաղաքներում Եկեղեցու և հոգևորականության դեմ խիստ պայքար էր ծավալվում, հայ հոգևորականը հնարավորություն չուներ եկեղեցուց դուրս սքեմ հագնելու, որովհետև ծաղր ու ծանակի էր ենթարկվում, անարգվում: Այդ իսկ պատճառով Կաթողիկոսի անունով քազմաթիվ դիմումներ էին գալիս, որպեսզի թույլատրի եկեղեցուց դուրս սքեմ չհագնելու: Սակայն կային մասն ավանդապահ հոգևորականներ, որոնք

⁷ Ջալեկ Ա. Լախնայ Արգումանեան- Ազգապատում, Գ հատոր, Ա գիրք, Նյու-Յորք, 1995, էջ 309::

պահանջում էին, որ պետք է հոգևորականը ամեն տեղ սքեմով ներկայանա, որովհետև ժողովուրդը դարեր շարունակ սովորել է իր հոգևոր՝ հորը սքեմով տեսնել: Ջեկուցողն այն կարծիքին է, որը պաշտպանում է նաև Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը, « որ յարմար կը լինի պարտադրել հոգեւորականութեան հոգեւոր սքեմ կրել եկեղեցում, օրինակատարութիւնների, պաշտօնական հանդեսների եւ հանգամանքների ժամանակ, որից դուրս՝ արտօնել նոցա աշխարհիկ սքեմ կրել»:

6. ՊԱՀՔԻ ՎԵՐԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑ.- Այս հարցի վերաբերյալ զեկուցողի և Գերագույն Հոգևոր Խորհրդի կարծիքը բխում է այն ժամանակ տիրող քոմատիրական կարգի թելադրող իրավիճակից, որին չէին կարող համաձայնել նվիրապետական Աթոռներն ու թեմակալ առաջնորդները:

« Այս հարցը կենքն ինքնին է լուծել, քանի որ այլևս պաս պահող չկա»,- ասում է Գևորգ Ջ Կաթողիկոսը, «պաշտունակելով նշում, որ « Գերագույն Հոգեւոր Խորհուրդը կարծում է, որ պէտք է թողնել միայն Ջատկի եւ Աստուածայայտութեան տօների պատերը մի-մի շարաթ եւ Խաչելութեան յիշատակին նուիրում ռոբաթ օրուայ պատը, որով կը դադարի Օրէնքը գայթակղութեան աղբիւր դառնալ: Պատերի կրճատմամբ ինքնին յառաջ է գալիս պատկի օրերի նոր ընդլայնման հարցը: Այս խնդրի նկատմամբ առաջարկ կայ անխտիր ամեն օր պսակ կատարել: Գերագույն Հոգեւոր Խորհուրդը հնարարութեամբ գտնում պատկի օրերի արգելքը վերացնել՝ համարելով արգելեալ օրեր միայն Ս. Ջատկի եւ Ս. Ծննդեան շարաթապատերը»⁸: Սակայն փոխանակ վերացնելու, զուցե կամավոր թողնելն է ավելի ճիշտ, որովհետև եկեղեցական պահքին չպետք է միայն բժշկական տեսակետով նայել և իմաստավորել: Մեծ Պահքը չպետք է նկատել միայն համեղ կերակուրներից և մսեղենից հրաժարում, այլև այն մի առիթ է, որ պետքի մարդ ինքն ինքն հնքնաքննադատության տառապանքի և ինքնաճանաչումի ենթարկի, հոգեպես կազդուրվի և պատրաստվի քրիստոնյայի կյանքի ամենամեծ ուրախությանը՝ Ս. Հարությանը:

7. ԱՍՏՎԱԾՊԱՇՏՈՒԹՅԱՆ ԼԵՋՈՒՆ.- Ըստ զեկուցողի, « Աստուածպաշտութեան կարգի հետ աստուածպաշտութեան լեզուն անցեալի ծնունդ է, որ իր ժամանակ ժողովրդին հասանելի լեզու է եղել, բայց այժմ անհասկանալի է, ուստի և հասարակաց աղօթքը, որի նպատակն է ստեղծել ընդհանուր կրօնական տրամադրութիւն աղօթողների մէջ եւ նոցա միացնել՝ չի ծառայում իր նպատակին: Այս հարցի նկատմամբ եղած առաջարկները՝ թարգմանել Ս. Գիրքը, շարականները եւ աղօթքները, ցանկալի են, բայց շատ դժուար իրագործելի: Գերագույն Հոգեւոր Խորհուրդը հնարարութեամբ գտնում թոյլատրել, որ Ս. Գրքի որոշ հատուածներ եւ հայրերի թղթերը թարգմանաբար կարդացուին եղած թարգմանութիւններից օգտուելով, մինչեւ որ հնարարող կլինի Ս. Գիրքը ամբողջովին թարգմանում տեսնել»:

Սակայն ոչ բոլորը կարող էին և այսօր էլ կարող են համաձայնել այս առաջարկությանը. « Հայաստանեայց Եկեղեցին, իբրեւ գերագանցապէս ԱԶԳԱՅԻՆ Հաստատութիւն մը, կոչումն ունի հայութեան մէջ պահպանելու ինչ որ ազգային է և ազգին հոգւոյն հետ կը զօղէ իր ժողովուրդը: Գրաբարը, իբրեւ մեր

⁸ Սանդրո Բեյրուդյան «Վավերագրեր Հայ եկեղեցու պատմության», Կ. Ա., Երևան, 1994, էջ 295:

պատուական նախնեաց լեզուն և քարքարոյ. միակ կայսն է այսօր, որ կը միացնէ զմեզ տակաին մեր նախնեաց հետ. ու Եկեղեցին է, այժմ, այն գանձարանը, որ մեր անցեալ սրբութեանց հետ կը պահպանուի Գրաքարը. անոր վտարումից մեր Եկեղեցիէն՝ գրեթէ պիտի ճշանակէր խզում մեր նախնեաց հետ. ինչ որ անշուշտ ցանկալի չէ ոչ մէկ Հայու»⁹:

Թորգոմ արքեպիսկոպոս Գուշակյանը իրավացիորեն առաջարկում է Ա. Պատարագը, աղոթքներն ու շարականները պահել գրաքար, քարոզման մեծ աղոթքները, Կտակարանի և Առաքելական ընթերցվածները կարդալ աշխարհաքար: Մեզ թվում է, որ այս տեսակետն է ընդունելի, կիրառելի թեկուզ այսօր: Մնացածը մերժելի են և անընդունելի, որը սակայն երբեմն շատերի կողմից ինքնակամ խախտվում է և չի դատապարտվում:

Զեկուցման վերջում Գեորգ արքեպիսկոպոս Չորեքչյանը բարենորոգութեան բուն նպատակը համարում է հայ ժողովրդի կրոնական ըմբռնումների կերպարանափոխումը՝ վերածնելով նրան հոգեպես, տալով նոր կյանք ու քրիստոնեական կենցաղ: Գեորգոյն Հոգևոր Սրբորոյրը մատնանշել է այդ ուղին հարթող հետևյալ միջոցներն ու տեսակետը.

«1. Հիմնել մասնագիտական հոգեւոր քարձրագոյն դպրոց, տեսական և գործնական աստուածաբանական ծրագրով և բնական գիտութիւնների ուսուցման լայն ծաւալով, որ ապագայ հոգեւորականացուն ձեռք բերէ քրիստոնէական ոգի և խորը համոզումնք, քրիստոնէական քարձր գաղափարների ճշմարտութեան և իր կենցաղով այդ աշխարհայեացքի մարմնացողը հանդիսանայ կեանքի մէջ, դաստիարակիչ օրինակ ծառայելով իր համայնքին: Այլապէս ասած նոր հոգեւորականութիւն ստեղծէ՝ ընդունակ նոր կեանքի պահանջներին զոհացում տալու:

2. Քրիստոնէական ուսմունքը կենդանի խօսքի միջոցով իրացնել տալ համայնքին՝ նրա մէջ քրիստոնէական սիրոյ ոգին կենդանացնելու և կեանքում համապատասխան կենցաղ ստեղծել տալու նպատակով:

3. Նպաստել կրօնա-քարոյական բնոյթ կրող գեղարուեստական երկերի զարգացման, կազմակերպել կիրակնօրեայ դասախօսութիւններ և ծրագրուած զրոյցներ՝ մատաղ սերնդի և ընդհանրապէս հատատացեալ հօտի կրօնաքարոյական դաստիարակութեան նպատակով:

4. Կազմակերպել համայնքի մէջ գթութեան և սիրոյ գործեր:

5. Հրատարակել Աստուածաբանական ամսաթերթ ի կրօնական շարաթաթերթեր:

6. Վերականգնել նուիրականութիւնը ազգային եկեղեցու միութիւնը պահպանելու, ի սփիռոս աշխարհի ցրուած գաղութահայութիւնը Մայր Աթոռի և Մայր Երկրի-Հայրենիքի հետ սերտօրէն կապելու նպատակով: Եւ վերջապէս՝

7. Եկեղեցու արտաքին ծիսական կարգերն ու արարողութիւնները նպատակայարմար կրճատումներով և մշակուած քաղցրալուր գեղարուեստական երգով և երաժշտութեամբ վեհացնել:

Ահա այն ուղին, որ կ'առաջնորդէ մեզ դէպի արտաքին ու ներքին ճշմարիտ բարենորոգութիւն»:

Պետք է զել, որ Հայ Եկեղեցու բարեկարգութեան հարցերի շուրջ խոսվել են նաև 1941, 1945, 1955 թվականներին գումարված Ազգային-եկեղեցական ժողովներում, առանց լուրջ քննարկումների և որոշումների ընդունման, որովհետև,

⁹ Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեան- Բարեկարգութիւն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Երուսաղէմ, 1940, էջ 132:

դժբախտաբար, այդ տարիներին Ռճարավոր չէր առանց պետական միջամտության լուծել այս հարցերը: Ուրեմն, պայմաններն աննպաստ էին բարեմոտոզական որևէ հարց լուծելու, առավել ևս Ասիմանադրություն ընդունելու, թեև հետագայում երջանկահիշատակ Վազգեն Ա Կաթողիկոսը ճոր Ասիմանադրության մախագծի ընմարկումը մի քանի անգամ օրակարգի հարց է դարձրել: 1990 թ. ազգային պետականության վերականգնմամբ Եկեղեցուն վերադարձվեցին ճոր դարավոր իրավունքներն ու անկախ գործելու հնարավորությունները: Հայաստանում օրինական ճոր պայմանների ստեղծումով, ինչպես նաև Ազգային ժողովի կողմից ընդունված «Խղճի ազատության» օրենքի հիման վրա Աուրբ Էջմիածնի Գերագույն Հոգևոր Խորհուրդը և Եպիսկոպոսական ժողովը խմբագրում և 1991 թ. հրապարակում են ժամանակավոր «Ճորքին թեմերի եկեղեցական կանոնադրություն»՝ «Ճայտակ ունենալով վերականգնակերպել Հայաստանի և Ճորքին սփյուռքի տարածքի վրա Հայ Առաքելական Եկեղեցու կանոնական և վարչական կյանքը՝ համաձայն եկեղեցական ավանդական կարգ ու կանոնի»¹⁰:

Այսօր օրակարգի առաջին և ամենաանհրաժեշտ հարցը Հայ Եկեղեցու ճոր Ասիմանադրության մախագծի վերջնական մշակումն ու հաստատումն է, որը կդառնա բոլոր չլուծված հարցերի հիմնական բաժախն և 1700-ամյա Հայ Առաքելական Եկեղեցու՝ մեր դարի ամենակարևոր նվաճումը:

Այսօրվա սերունդը համոզված է, որ ինչպես մեր երջանկահիշատակ Հայրապետների մախաճեռնած, սկզբնավորած և ի մի բերած շատ ու շատ ճրագրեր և հղացումներ Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Գարեգին Ա Կաթողիկոսի իմացությամբ ճոր թափ և ուժ, գործունեության ընդարձակ հնարավորություն են ստանում, այնպես էլ Նորին Սրբությանը փոխանցված Հայ Եկեղեցու բարեկարգության վերաբերյալ հարցերի ու ճրագրերի անլուծելի մնացած ամբողջ փաթեթը քայլ առ քայլ պետք է լուծում ստանա, իրեն հատուկ խորաթափանց իմացությամբ, բացառիկ բժախնդրությամբ, խստապահանջ ավանդությամբ և լուսապայծառ տեսիլքով:

«ԱՄՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՊԷՏՔ Է ԼԻՆԻ ՄԵՐ ՀԵՌԱԿԷՏԸ, ՍԵՒՆԵՌԱԿԷՏԸ, ՆՇԱՆԱԿԷՏԸ, ԻՈՋ ԿՈՒԷՔ ասէք: Եւ բարեկարգութիւն կնշանակէ՝ Երուսաղեմի մախկին Պատրիարքներից Թորգոմ Գուշակյան պայծառիմաստ մեծ Պատրիարքի բացատրությամբ.՝ «ԱՄՐԻՕՔ ՊԱՀՊԱՆՈՒՄԸ ԱՅՆ ԿԱՐԳԻՆ, ՈՐ ԿԵԱՆՔ Է, ՈՂ ԹԷ ՄԻԱՅՆ ԿԱՌՈՑՑ», այսինքն՝ Եկեղեցին բարեկարգել այնպես, որ դառնա սքանչելի մի ուժ, գործուն մերկայություն և կենսունակ մերգործություն մեր ժողովրդի կյանքում: Թող իմ այս առաջին խոսքի վերջին բառերը լինեն «ԱՄՆՈՒՏԱՆՔ ՎԱՍՆ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՄՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵՒ ԱՋԳԻՍ ՀԱՅՈՑ»¹¹:

¹⁰ «Էջմիածին», 1992, դեկտեմբեր, էջ 15:

¹¹ «Էջմիածին», 1995, ապրիլ, էջ 84: